

Др Чедомир М. Лучић

НЕКА ИМОВИНСКО-ПРАВНА РЈЕШЕЊА У ЦРНОЈ ГОРИ 16. И 17. ВИЈЕКА

Романтичарска "доказивања" како је Црна Гора још у 16. и 17. вијеку, посредством Збора, рјешавала витална животна питања, критичка историографска наука не може прихватити.

Збор је (то се не смије заобилазити) наизглед имао неке атрибуте власти, али је она била такорећи "лебдећа" јер није располагано одговарајућом санкцијом која би донесена одлуку реализовала. Управо, принуде (у државно-правном смислу ријечи) није ни могло бити јер није ни постајало правне државне творевине изван оквира (тада моћног) Османског царства. Племенска власт није могла замијенити државну с обзиром на то да се заснивала на обичајном праву и поред чињенице да је оно дијелом преношено на међуплеменска питања (а и то само онолико колико је, у датом тренутку, неком племену одговарало).

Но и таква власт, унутар племена, махом се заснивала на моралном утицају и угледу одређеног налогодавца и слободној вољи онога ко ју је требао послушати. Дакле, одлуку (или звали је како другачије) нико није могао силом провести. Ту су суштински конци ове "својеврсне демократије" која је била више на ивици анархичности.

Постојеће стање протезало се и током 18. стољећа. У вези с тим подсјетимо се на ријечи аустријског пуковника Паулића (родом Хрвата) који је 1782. године боравио у Црној Гори и (између осталог) забиљежио да Црногорци "воле слободу јер немају никаквих закона ни полиције". Свако је могао било коме главару рећи: "Ја осим Бога немам никаква господара!

Ја те поштујем као народног главара, али не морам слушати твоје заповијести".¹

Према томе, основна интенција црногорског Збора била је обједињавање вишеплеменске воље и утицање на уједначенији став према неком проблему.

Колико је кад имао могућности да успјешно ријешити, а поготову спроведе у дјело неку одлуку, то је друго питање.

Да су Турци имали коначну ријеч за све спорове који су, у крајњем исходу, били на њиховој потврди, или одлучивању, види се и из разлога због којих је црногорски владика Пахомије ишао у Цариград, током друге половине 16. вијека.²

Кад је Иларион Руварац,³ у циљу доказивања истине о постојању османске власти у Црној Гори, потегао овај докуменат, Лазо Томановић је (у немогућности оповргавања чињеница) покушао доказивати да је то било "ради пограничнијех и међусобнијех питања",⁴ тј. наводно из потребе преговарања. Тиме је тенденциозно побијао стварне аргументе. Пошто је спор био везан за Горње Блато, као значајно манастирско риболовиште, тврдио је да је оно било на османској територији "извише Жабљака", те да су га "људи из околине присвојили".

Јован Томић, који је нарочито користио млетачке изворе, је (посредством ових) сазнао за постојање османских докумената у вези с тим, али се није упуштао у утврђивање куда су се тада простирале границе овог санцака.⁵

То потврђује и Соловјев⁶ у својим истраживањима, помињући границу Црне Горе на Морачи, с обзиром на то да и попис из 1592. обухвата Момишиће и Грбавце.

Бранислав Ђурђевић је недвосмислено утврдио границе црногорске ливе (санцака) којој су спорни риболови припадали, што се потврђује биљежењем у дефтер из 1521. односно 1523. године. Последњи од ова два

¹ В. Борђевић, *Црна Гора и Аусџирија у 18. вијеку*, Београд 1912, 40.

² Бранислав Ђурђевић, *О одласку црногорског владике Пахомија у Цариград у другој половини 16. вијека*, Историјски часопис, књ. II, Београд 1951, 135-144.

³ *Монџенеџрина*, Земун 1899, 49-54. и 61.

⁴ Л. Томановић, *Господин Руварац и Монџенеџрина*, Сремски Карловци 1899, 29.

⁵ Ј. Томић, *Полиитички однос Црне Горе према Турској*, Глас САН LXXVIII (1904), 23-25.

⁶ А. Соловјев, *Попис црногорских племена из 1592*, Споменик САН LXXVIII, 3-10.

(скоро узастопна) је и иначе тачнији. Настао је као последица жалбе на Скендер-бега, јер је вршио лажне уписе куће (чак и на мртве), ради већег опорезивања. Тако би и они чија су некадашња имања била већ у посједу других плаћали издвојене порезе, као да су самостална, а санџак-бег стицао већи доходак.

Власништво спорног риболова доказано је и потврђено. Санџак-бегу је плаћана "муката" (порез одсјеком) на имање, а за риболов су калуђери посједовали османске хуцете.

Марко Драговић је објавио (у старом преводу) султанов ферман,⁷ бујурулдију и хуцет. Изгледа да Драговић није прецизно прерачунао године на наш календар. У преводу је наведена 886. година по хиџри, с знаком да је ферман издат у Цариграду. Срачунао је да је то 1568. година. Међутим, очито је да се преводилац преварио и ставио 986, дакле, ријеч је о лапсусу који Драговић није примијетио.

Али, основни доказ о Пахомијевом боравку код султана је ту.

У бујурулдији⁸ је ријеч о имањима која су (према погрешном тумачењу Драговића) припадала храму Светог Николе на Врањини, а у ствари била су посјед Комског манастира.⁹

Трећи докуменат - хуцет помиње износ дуга од 16 хиљада аспри који је плаћен у времену владике Руфима II, крајем 17. вијека. Ова грађа (уз новију) такође показује да је, не само у 16. већ и током 17. стољећа била доминантна османска власт у Црној Гори. Она се протеже и касније, мада 8. новембра 1688. године владика Висарион¹⁰ пише о збацивању турске власти. Управо, племена Црне Горе почињу 1684. тј. у времену морејског рата¹¹ давати извјестан отпор, што не значи да је наступило ослобођење, јер ће се ослободилачка борба наставити током наредна два стољећа, односно у 18. и 19. вијеку. Но, поред свега, чак и средином 18. стољећа има исправа и пресуда из грађанских и других спорова на Цетињу (или другим мјестима Црне Горе) у којима учествују, како пише, "господа Турци". О томе ће бити посебно говора.

⁷ М. Драговић, *Прилози за историју Црне Горе из времена владика из различитих њемена*, Старице ЈАЗУ XIX (1887), 257-260.

⁸ Бујурулдија - беглербегов (санџакбегов) написан инструменат.

⁹ Поменути исправу је издао скадарски паша. Ђурђевић, *О одласку владике Пахомија...*, 138-141.

¹⁰ F. Ongania, *Montenegro da relazioni del proveditori veneti (1687-1735)* Roma 1896, 62-63.

¹¹ И. Руварац, *Монџенеџрина*, 54, 73-75; као и Ј. Томић, *Црна Гора за Морејског рајиа*, цит. дј. на више мјеста.

Погледајмо још један докуменат који даје занимљиве податке везане за судски поступак. Односи се, искључиво, на спор у оквиру Црне Горе. Према томе, није се тицао ни Турака ни Млечана.

Везан је (иако по мало чудно) за неспоразум између цркве и Хумаца. Настао је 1638. око коришћења земље односно права на њено посједовање, коју су Хумци узурпирани.

Почнимо редом.¹² Иван Црнојевић је 1485. године даровао Горње Поље за трајно власништво Цетињском манастиру и то потврдио повељом. Хумци су ово имање, такође, користили као црквено. Међутим, како се види из документа, у првој половини 17. вијека узурпирани су право цркве и имање покушали присвојити. Како црква није била у могућности ријешити настале проблеме, услед необузданог понашања узурпартора, спор рјешавају Турци. Њиховом одлуком имовина је враћена у посјед ранијег власника - цркве, као што је једино и било правдено.

Ово је и очекивано кад се зна да су османске власти, убрзо послуже освајања, односно послуже извршених пописа, дале тапије, тзв. "хуцете", црквама и манастирима, чиме су потврдили њихове посједе.

Извјештај о дотичном спору у "Цетињском крисовуљу" почиње овако: "Да јест вједомо васем, како постави Иван Чернојевић Хумце на баштину црквну на Горње Поље Цетиње да пасу имање црквено они и њих траг и последњи ва вјеки и што им црква да баштине да работају и да дају доходак на четврту.

И докле бише господари Черновићи на ову земљу Хумци вјерно цркву служажу и по тада до времена владике Мардарија ва љето 1746.

А у то вријеме Хумци се между собоју договорише да притисну баштину црквну".¹³

Поступак је, према Мардаријевом казивању, текао редовним путем. Потребни докази од стране црквених великодостојника одмах су понуђени: "А ми владика Мардарије с братијама у то доба пред кадијом изнесосмо

¹² О спорном уметку (који је преписивач овог документа унио као своју примједбу) било би сувишно овдје говорити. О томе су довољно писали (тумачећи га сваки на свој начин) Руварац и Томановић. То је, међутим, поуздано прокоментарисао и ваљане закључке донио Бранислав Ђурђев. Видјети Б. Ђурђев, *Турска власи у Црној Гори у 16. и 17. вијеку, 72-75*, уз примједбе у вези с тим. Ђурђев је, такође, објаснио и друге појединости из овог спорног случаја. Исто, 72.

¹³ Марко Драговић, *Прилози за историју Црне Горе до "крисовуља цетињском"*, Летопис Матице Српске, 1891. године, књ. 167, 4-7. Такође, Д. Вуксан, *Историјска грађа - Владике из разних њелемена*, Записи, 1937, X, књ. XVII, 101-103.

хрисовуље Ивана Чернојевића и друге књиге што су нам господа турска дала".

Хумци се нијесу сложили са изреченом пресудом и понуђеним документима и даље су наставили по своме. Чак почеше "манастир" красти и жешти и много зла чинити. Затим су потражили помоћ од подгоричког паше, који је на Цетињу послао своје чауше.

Владика је позвао све виђеније народне представнике и спор је окончан.

Пашини изасланици су се, заједно са угледнијим људима, увјерили да је имање црквено. За казну чауши су Хумце почели тући, али то владика није дозволио. Најзад су Хумци платили глобу.

Састао се суд "од 24 кмета" који је одмјерио казну: "ако игда Хумци ктели би што цркви притиснут у поље, или у гору, стависмо 40 хиљадах глобе и да дође господар који земљом узапивиједа, или буде Турчин или Христијаним са васеми властели черногорским, да глобу узме, а Хумци прежене преко мора, или преко планин. А баштина цркви остаде либера и да буде ва вјеки".

Накнадном нагодбом Хумци су од манастира добили земљу на другом мјесту, уз могућности узимања шестине.

Основно што се уочава из ове пресуде је да је постојала османска судска и извршна власт у Црној Гори тога времена, али да је у процесу одлучивања на то имао утицаја и црногорски збор, као и да је неке пресуде доносио суд "од 24 кмета", као и у овом случају. И не само то. Пресуда показује да су и старија документа коришћена као доказ, који су били пуноважни. Овом приликом била је то Повеља Ивана Црнојевића.

Значи, иако су Хумци били у статусу слободних сељака - филурџија (према постојећем уређењу османске државе) ипак нијесу могли држати земљу која је додијељена цркви. Ово ни поред тога што су предочена документа датирала из времена прије османског освајања. Црква је тако имала гаранције на посјед по два основа: по гаранцији домаћих и османских органа.

Хумци, међутим, нијесу имали никакву тапију којом би доказивали право на посјед. Једноставно, обрађивали су црквену земљу у времену прије доласка Турака (уз одређени дио прихода са ње), а исто тако и у османско доба. То значи да је земља остала истом власнику и поред тога што је

држава поробљена, чак и од иновјерног освјача.¹⁴ Право на земљу, дакле, црква је имала "ва вјеков".

Рјешавање наведених и других питања показује да се током 16. и 17. вијека у Црној Гори изграђивало судство са аутономним правима, која су, углавном, признавале османске власти. То значи да је у народу растао ауторитет владике и Црногорског збора као главних органа. Њихови синхронизованим радом постојала је већа могућност да се племена чвршће повежу и тако организованије крену у ослободилачку борбу током наредних стољећа.

Оно што у вези "Крисовуља за Хумце" треба имати на уму приликом научног коришћења је чињеница да се ту јављају варијанте (услед каснијег преписивања).¹⁵ Због тога долази до различитих (не ријетко тенденциозних) тумачења, као код Томановића и Јовановића, а да и не говоримо о њиховим епигонима који, ласкајући историји своје земље, желе "фризирати" истину. Јовановић каткад иде толико далеко да тврди како ни манстриски порези нијесу плаћани олако. "Оно што је владика Вавила и друге владике послуже њега, успио да сакупи на име манстирских пореза, на феуде који су му припадали, постигао је једино клетвом и молбама, што је више личило на давање милостиње манстиру него на неку обавезу од стране сељака", тврди он.¹⁶ Оваква констатација је ипак произвољна. Уосталом, њен заступник и не нуди било какве доказе за то.

Примјер Хумаца је појединачан случај, који се не може подвести под опште правило. Најзад, Хумци у том времену нијесу сви ни били православци. Знатан број их је био исламизиран, а неки чак и досељени Турци. И није ово само тврдња Ровинског. То тврде и други, а помиње и традиција иселиених Хумаца. Уосталом, у Цетињском манастиру постоји докуменат датиран са 9. септембра 1627. године, из кога се види да је Вучета Вуканов дао прилог, а свједок за то је Ферхат (Перхат) Шћепац Хумац.¹⁷ Какав је кад био бројчани однос православних и муслимана у Хумцима, може се утврдити на основу дефтера и других докумената.

Ни народна традиција Јовановићев закључак не потврђује. Напротив Црногорци су се окупљали око цркве и владика, да ли из стварног вјерског

¹⁴ И поред свега, Хумци су у 18. вијеку преотели манастирско имање. Но, то је већ насиље. Детаљније, Ј. Ердељановић, *Сјџара Црна Гора*, 306.

¹⁵ Повеља Ивана Црнојевића преписана је у "Цетињском крисовуљу" 1747. године.

¹⁶ Ј. Јовановић, *Сјџварање црногорске државе...*, 64.

¹⁷ Записи, X, књ. XVII, 99.

осјећања или од "страха Божијег" то је друго питање. Ако више и из овог последњег то не мијења ствар о размишљању које се намеће.

Најзад, зар је потребно и помињати клетву као начин којим су се служили свештеници, па и владике у Црној Гори? Клетва, заклетва и благослов су се традиционално задржали у народу и до наших дана. (Ни комунистичка "нова идеологија", која је уништавала вјеру и традицију, то није могла избрисати). Сем тога, у Црној Гори ("Српској Спарти", како је владика Раде назва) постојала је искључиво Српска православна црква, која је увијек била и остала уз народ, штитећи његове интересе.

Могуће да је Јовановић, занесен инерцијом времена у којем је писао књигу (а које се, надојено комунистичком идеологијом, залагало да раскрсти са црквом) побркао да се бави научним радом. Могуће и да је желио истаћи необузданост народа (који се сматра "слободним" од свакога па и од цркве), па му нагласио и неумјереност у том погледу. Ипак, и у једном и у другом сличају, направио је промашај.

Глигор Станојевић указује на недовољну побожност Црногораца, износећи тезу да су на Цркву гледали као на "племенску институцију".¹⁸ Такав закључак, вјероватно, изводи из неодговорности и свашторања многих. Међутим, поред свега, она није могла бити сведена у те оквире. Ово не, првенствено, што је Цетињска митрополија, као вјерско-морални стуб, била основна и једина окупљачка установа. А зар би то могла бити међу осиноцима, какви су се махом јављали диљем Црне Горе, да није имала вјерски ауторитет? Наравно да не би. Колико је схватање њеног учења и на којем нивоу било то је већ друго питање, али страх (макар и сујевјерни и неразумљив) био је тим већи што је степен развоја у образовном смислу далеко заостајао. Уосталом, да није тако ко би их на том нивоу уопште и могао укорити?

Страх од проклетства једино их је савијао и повиновао. То не значи да се могу пренебрећи руски извјештаји који потврђују да се лоше односе према црквеним објектима,¹⁹ нити исправно запажање Станојевића да Црногорци никад нијесу били особито побожни.²⁰

Није прихватљиво (како би се по Руварцу могло претпоставити) да немање државе подразумијева и немање историје. Можда писац није дово-

¹⁸ Глигор Станојевић, *Митрополиј Василије Пејровић и његово доба*, Београд 1978, 185.

¹⁹ О извјештају руског изасланика, поручника Михаила Тарасова, видјети: Марко Драговић, *Споменик XXV*, 39-40; Б. Павићевић, *Мисије митрополиј Василија Пејровића у Русији 1765-1766. године*, *Историјски гласник* 1-4, 1962, 53; Г. Станојевић, *исто*, 184-185.

²⁰ Глигор Станојевић, *Митрополиј Василије Пејровић и његово доба*, Београд 1978, 185.

љно проникао у вријеме о коме је говорио (или је потпао под романтичарске импресије каснијег доба) приликом доношења оваквог суда. Основно што нас интересује из поменутог спора са Хумцима, оног везаног за млетачке писмоноше и других, јесте да ли се и колико користило обичајно право при доношењу одлуке. Тиме се читава и степен самоуправе.²¹

Примјетно је да је ово право било, у већини случајева, доминантно. И не само у Црној Гори тога доба. То је карактерисало и племенске заједнице изван њеног подручја, па и арбанашке.

Међутим, овдје се уочава и извјесна примјеса српског средњовјековног права. Установа од 24 властеле (запазили смо у спору са Хумцима "24 кмета") се задржала.

Није случајно Шуфлај (проучавајући обичајно право код нас и Арбанаса) рекао: "Ти обичаји, пуни су окамина средовјековног византијско-српског права".²²

И што се тиче водеће ријечи по питањима која нијесу црквеног карактера (већ изразито политичке природе) владике су имале најважнију улогу у Црногорском збору. Из расположивих докумената се то види, сем кад је нешто рађено закулисно а владика није присуствовао.

Тако је и у хуцету - акту који доноси кадија. Увијек се владика помиње испред осталих представника збора, у чијем су се саставу налазили главари кнежина односно племена. То су обично били муселеми (кнезови) а ријетко и војводе, мада је било (као што смо раније примјетили) и Турака (могуће исламизираних Срба) који су имали и једно или друго поменуто звање. Крајем 16. и 17. вијеку они су, углавном, главари у овим територијалним јединицама, иако се не би могло рећи да су то били у времену Скендер-бега. Дакле, улога им је порасла. Појављују се као представници одређене средине (из које најчешће и потичу) и као свједоци за спровођење донесених одлука Збора - погодби, завјештања, прилога и слично. То потврђују и сачувана документа. По једноме, датираном 9. септембром 1625. године, свједоци (међу њима, првенствено, мјесни главар) потврђују да је од Али-бега Хајдарвојводића владика Руфим купио кућу и млин.

²¹ Богумил Храбак, *Сточарско-војничко друштво Црне Горе у 16. вијеку и његово обуздавање административно-политичким измјенама*, Историјски записи, LX, 1987/1, 40-49.

²² М. Шуфлај, *Срби и Арбанаси*, Београд 1925, 62.

Увођење свједока тако даје донесеном акту пуну правну вриједност. Слично је и са завјештањима. Примјер за то налази се у документу из 1631. године.²³

Завјештања сретамо и у другим документима. 1675. године, поп Секуле завјештава имање цркви, али прво да му се врати износ од 50 гроша владици Руфиму, на име дуга. Исте године је и Вуле Драгов завјештао имање манастиру уз напомену: "... и све ово што пишем за моју душу, да није ту нико вољан у то него само једна црква, ни тко себе то узет, нако ако би му црква дала, а цркви како воља: или ако може сама работат да работа, или да даје другом на поли она је вољна".²⁴

Потребно је навести још један примјер, из којег се види да су цетињске владике непрекидно потпадале под јурисдикцију пећке патријаршије. Управо, то је примјетније посредним путем, преко парничења. И у овом случају се ради о насртају на манастирску имовину и спор око тога. Суд "од 24 властеле" закључио је да је нетачна тврдња Ратка Ђуровића и Николе Радичевића по којој је земља око које се споре њихова, те да ју је Иван Црнојевић покљонио, као прилог, манастиру. Из незадовољства овом пресудом проистиче друга забелешка, која такође има снагу правног акта: "Ва лето 7175. (тј. 1667 - Ч. Л.) да се зна кад дође санцак, који беше бег от Скендерије и пође жена Раткова са дјецом пред бега на Подгорицу и плакаше се на нас, е им узимамо баштину. И донијеше два нишана от бега и кадије. И нас позваше и ми пођосмо, а они нас затекоше на пут. Никола Радичев са синови Ратковијем на Боково; ту нас молише и кумише, да се не премо пред бега. И ми послитасмо и тако учинисмо, да се не премо,²⁵ него да пођемо у Пећ патријарху, да нам он суди, а да не идемо на Турке.

Тому су свједоци: поп Расав Бајица и поп Расав Цуца и поп Расав Станисалић".²⁶

Шта је још значајно утврдити из овог акта? Османским властима су се обраћали и појединци из народа. Но, ипак, превладавала је општа жеља да се сва спорна питања рјешавају, колико год више је то могуће, на основу обичајног права. Тако се избјегавало посредовање Турака и све више

²³ Душан Вуксан, *Историјска грађа - владике из разних њлемена*, Записи 1937. године, X, књ. XVII, 101. Такође, Ј. Томић, *Полиитички однос Црне Горе љрема Турској 1528-1684. године*, 70-71.

²⁴ Душан Вуксан, *Историјска грађа - владике из разних њлемена*, Записи 1937. године, X, књ. XVII, 218-219.

²⁵ Премо - споримо, сукобљавамо.

²⁶ Ј. Томић, *Полиитички односи...*, 79-80; Такође, Записи, X, књ. XVII, 163.

учвршћивао самоуправни начин одлучивања. Али, и даље (па чак и у 18. вијеку) имамо сачуваних докумената из којих се види наслањање на домаће обичајно право и на османску власт. О томе ће другом приликом бити више ријечи. Тада ћемо покушати да направимо краћи осврт на раслојавање друштва у Црној Гори. Посљедице тога биће сложеније организовање, којим ће почети прелаз ка фактичном успостављању државне власти.

Др Чедомир М. Лучич

**РЕШЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ИМУЩЕСТВЕННЫХ СПОРОВ В
ЧЕРНОГОРИИ XVI И XVII ВЕКА**

Резюме

Многие споры в Черногории XVI и XVII века решаны по направлению обычаях. Так было с имениам около Скадарского озера и Хумцима.

Споры которые не могли решить по направлению обычаях решали Туроки которые тагда властвовали Черногорией.